

EESTI ÜHISKONNA ORGANISATSIOONILINE STRUKTUUR 20. SAJANDI ALGUL

Jaanus ARUKAEVU

Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Rüütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud T. Veispak

Toimetusse saabunud 17. novembril 1993, avaldamisele lubatud 17. veebruaril 1994

Artikkel käsitleb organisatsioonide ja institutsioonide osa ühiskonna kui terviku arengus 20. sajandi alguse Eestis. Rõhutatud on organisatsioonidevaheliste suhete (see kujutas endast eesti ühiskonna struktuuri) tähendust Eesti omariikluse tekkimise eel- loos. Mitteformaalsete ja -ametlike suhete kaudu seoti tsaariaegses Eestis ühtseks tervikuks, eesti ühiskonnaks, üksikud ja üle maa laiali asuvad organisatsioonid. Esimese maailmasõja ajal asutati eesti seltside ja omavalitsuste esindajatest formaalselt eestlastest sõjapõgenike abistamiseks mõeldud komitee, mis tegelikkuses kujunes eestlaste esimeseks kogu elutegevust korraldavaks ülemaalseks organisatsiooniks. 1917. aasta algul viidi tema algatusel ellu Eestile autonoomia andmine. Artiklis on jälgitud ühis- konna organisatsioonilise struktuuri kujunemist, mis oli omariikluse tekkimise eeldus.

TERMINI *EESTI ÜHISKOND* KASUTAMINE SIINSES KIRJUTISES

Kõigepealt tuleb täpsustada, mida tähistada mõistega *eesti ühiskond* 20. sajandi algusest kõneldes. Seda ei saa üheselt piiritleda vaid etni- lisel alusel (sünnipärase eestlaste kogum). Samuti ei kõlba moderni- seerumisajastu puhul ainult sotsiaalne määratlus (talupojad ja linna lihtrahvas). Tegemist ei saa olla pelgalt geograafiliselt piiratud tervi- kuga (Eestimaa kubermang ja Põhja-Liivimaa). Parim printsiip, millest tuletada 20. sajandi alguse eesti ühiskonna piirid, on sinna kuuluvate inimeste ja organisatsioonide suunitlus — implitsiitselt või eksplitsiit- selt väljendatud püüd tegutseda eestlaskonna heaks ja tema nimel. Seega vastandus eesti ühiskond eestlaskonna vastu olevatele või temasse neut- raalselt suhtuvatele organisatsioonidele, ametiasutustele ja poliitilistele vooludele. Vastastena tuleb eelkõige mainida tsaaririigi ja rüütelkon- dade ideoloogiaid ja ametlikke struktuure ning osaliselt ka Venemaa sotsiaaldemokraatide bolševistlikku suunda.

Eesti ühiskonda on siin nähtud maailmavaateliselt peaaegu neut- raalse tervikuna, mis ei esindanud ühte poliitilist voolu, vaid kätkes erimeelsusi. Selline lähenemisviis peaks olema õigustatud Eesti oludes, kus enne 1917. aastat ei olnud ühtegi tõelist massiparteid, millel oluk- sid oma arvukad allorganisatsioonid ja seega ka organisatsiooniline struktuur. Tsaariaja lõpukümnenditel võib veel näha paljude hilisemate poliitiliste konkurentide tihedaid kontakte ning koostööd eesti organi- satsioonides ja avalikus elus ühise eesmärgi nimel,

Loomulikult oli 20. sajandi alguse eesti ühiskonnal oma spetsiifiline organisatsiooniline ülesehitus ehk struktuur, millele toetus laiem eestlaskond.

Varem on sotsiaalseid kihte peetud ühiskonna peamise struktuuri loojateks ja tema palgejoonte kujundajateks. Käesoleva autor arvab, et inimeste sotsiaalse positsiooni klassifitseerimise ja poliitiliste jõudude eritlemise kõrval aitab ühiskonna organisatsioonilise ühesehituse uurimine esile tuua mitmeid uusi momente. Esiteks osutavad vabatahtlikult loodud organisatsioonide tüüp ja tegevusvaldkond probleemidele, mille lahendamine oli ühiskonna liikmete või juhtide meelest vajalik. Teiseks näitab organisatsioonide ja asutuste vaheline side ühiskonna tugevust ja integreeritust. Kolmandaks saab organisatsioonilise struktuuri abil leida Eesti mitmete ühiskondlike voolude toetajaskonna ühisosa ja koostööd. Lõpuks on võimalik hinnata kõige üldisemalt defineeritud eesti ühiskonna eesmärgi — eestlaskonna edendamise heaks tegutsenud inimeste ja organisatsioonide hulka.

Siinses artiklis on tähelepanu osutatud ühiskonna struktuuri peamiste koostisosade — asutuste, vabatahtlike organisatsioonide, ettevõtete ja institutsioonide omavahelistele sidemetele, nende päritolule, ühisele juhtimisele ja eesmärkidele ning tegevuse ulatusele.

Eesti ühiskond koosnes kahest tasandist: esiteks end eestlaseks pidavatest üksikisikutest, kes moodustasid eestlaskonna, ja teiseks organiseerunud eestlaskonnast — ühiskonna tuumast. Põhjenduseks võiks tuua näite kaasaegsete kõnepruugist, kus *eestlaste seltskond* ja *eestlased* ei olnud kattuvad mõisted, vaid esimene viitas teadlikumale ja organiseeritumale juhtivale kihile. Kuid kumbki neist ei võinud eksisteerida ilma teiseta, nad kuulusid lahutamatu kokku. 20. sajandi vahetusel kasutati sagedasti mõistet *seltskond* tänapäevase mõiste *ühiskond* sünonüümina. See viitab olemuslikule seosele ühiskonna kui terviku, tema juhtivate ringkondade ja nende organisatsioonide, eriti seltside vahel.

Mõiste *ühiskond* ja eriti ühiskonna struktuur on väga tihedalt seotud lähedase terminiga *avalikkus* (Jürgen Habermasi antud tähenduses). Siin võib märkida, et avalikkus on ühiskonna välispind, selle väljapoole paistev osa, struktuur on aga selle pealispinna taga olev sisemine süsteem.

Eesti ühiskond toetus tsariaja lõpuni progressiusule ja valgustuslikele veendumustele, et Eestis on ise võimalik parandada oma eluolu. Tuli teha pingutusi, ületada takistusi ja õpetada inimesi, et käia emantsipeerumise teed. Usk progressi ning olude paranemisse juhtis eesti ühiskonna igapäevast tegevust. Kõik sellel teel saavutatud tulemused tugevdasid taas usku paremasse tulevikku.

Alguses peab selge olema ka üks eesti ühiskonna põhiline tunnusjoon — ta kujunes varasema baltisaksa ja vene ühiskonna kõrvale. Eesti ühiskonna struktuur ei asendanud neid ega olnud nende alaosa. Eesti ühiskonna sellist positsiooni võiks võrrelda Saksa ja Austria tööliskumise puhul kasutatud *teise kultuuri* ja *vastandavalikkuse* mõistetega, mis rõhutavad tööliste organisatsioonide kaudu kodanliku kultuuri ja avalikkuse kõrvale kujundatud terviklikku tööliste kultuuri ja avalikkust.

EESTI ÜHISKONNA STRUKTUURI PÕHIOSAD

Eesti ühiskonna kujunemine lähtus talurahvast. Kõigepealt püüti eestlasi emantsipeerida talurahva raamides, jättes nad niiviisi ühiskonna ühte funktsiooni täitvaks allosaks. Alles 19. sajandi lõpukümnenditest peale muutus valdavaks idee modernsest, täielikust eesti ühiskonnast,

mis hõlmaks kõiki võimalikke elualasid. Käesolevas artiklis on käsitletud just modernse eesti ühiskonna struktuuri.

Esimeseks tõsiselt võetavaks modernse eesti ühiskonna struktuuri osaks arenes eesti **ajakirjandus**. Eesti ajalehed olid seadnud oma eesmärgiks kaasa aidata eestlaste elu parandamisele. Üldise infolevi kanalina liitsid nad üksikuid institutsioone ja organisatsioone ühise suunitlusega tervikuks. Eesti ajakirjanduse tekkimises baltisaksa ja vene ajalehtede kõrvale avaldus ka kujuneva ühiskonna iseseisvus.

Teiseks suure tähtsusega struktuuriosaks olid mitmesugused **vaba-tahtlikud organisatsioonid**, eriti seltsid ja ühistud, mille loomise ning tegevuse juures avaldus kitsama (tegeliku) ülesande kõrval nende side ühiskonna laiemate probleemide ja ringkondadega. Näitena võiks tuua eri liiki seltside tegevuse suurt sarnasust ja nende püüdu haarata oma tegevusvälja kõikvõimalikke valdkondi, muutudes seltsiks kõige laiemas ja abstraktsemas mõttes. Peaaegu kõik seltsid 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse Eestis tegelesid iseloomulikult laulu, muusika ja näitemängude esitamise ning kõnede pidamisega, andes sellise üldtooni ka eesti avalikule elule.

Eesti ühiskonna struktuuris väärivad kolmandana tähelepanu **nõrgemalt seotud ja ajutised ühendused**. Laulukoorid, orkestrid, lugemisringid ja lepingu alusel töötavad masinatarvitajate ühingud olid selt-sidesarnased ühiskonna väiksemad allstruktuurid. Ajakirjanduse ja kesksete või kohalike organisatsioonidega olid nad ühenduses samamoodi nagu kinnitatud põhikirjaga organisatsioonidki.

Neljandaks ei saa mainimata jätta **üksikisikuid ja mõttekaaslaste ringkondi**. Valdavalt isiklike sidemete kaudu seoti eesti ühiskonna muude osadega ka ametlikult riiklike või rüütelkondlike organisatsioonide alluvuses olevad vallaomavalitsused ja koolid, aga ka mõned kiriklikud institutsioonid ja majandusettevõtted.

19. sajandi lõpuks olid eesti ühiskonna aluseks olevad organisatsioonid omavahel temaatiliselt ja territoriaalselt veel vähe seotud. Paremini olid levinud kultuuriorganisatsioonid: enamasti koolide juures tegutsevad laulukoorid ja orkestrid, laulu- ja muusikaseltsid ning raamatukogud. Nendele lähedase tegevusega olid ka karskusseltsid, millel oli ainsa eesti organisatsioonina ülemaaline keskkorraldus. Majanduse vallas tegutsesid vaid üksikud eesti organisatsioonid. Enamikus valdades olid asutatud vastastikused tulekahju korral kindlustamise seltsid. Ülejäänud ühiskonna elualasid kontrollisid peaaegu täielikult vene ja saksa organisatsioonid ning institutsioonid. Ka eestlaste juhitud vallaomavalitsused olid tugeva välise järelevalve ja surve all.

ÜHISKONNA KOONDUMINE SAJANDI VAHETUSEL

Eestlaste tungimine üha uutesse tegevusvaldkondadesse ja seal uute organisatsioonide loomine toimusid möödunud sajandivahetusel üheaegselt sidemete süvenemisega eesti organisatsioonide vahel. Selline sündmuste kulg annab tunnistust eesti ühiskonna struktuuri kiirest arengust.

Järgnevas on vaadeldud eesti organisatsioonide vahelisi sidemeid peamiselt Jaan Tõnissoni osaluse kaudu organisatsioonide loomises ja tegevuses. See ei tähenda, nagu oleks autoril eriline soov rõhutada J. Tõnissoni suuri teeneid, vaid siin on tahetud «paljastada» J. Tõnissoni ja tema aatekaaslaste ringkonna sidet paljude tähtsate eesti organisatsioonidega. Selline lähenemisviis võimaldab näha, kuidas koordineeriti ettevõtmisi ning liideti need tervikuks olukorras, kus riigivõim ei lubanud luua rahvuslikke üldorganisatsioone. Jaan Tõnissoni näide on äärmiselt

kasulik, sest see võimaldab rõhutada ajakirjanduse suurt rolli ühiskonna struktuuri osade liitmisel ja uute valdkondade hõlvamisel.¹

1896. aasta lõpul kirjutas Tartu politseimeister Liivimaa kurbernerile konfidentsiaalse ülevaate eesti ajakirjandusest. Ta märkis teravapilguliselt, et üldise ühiskondliku eesmärgituse puhul võib Jaan Tõnissoni võtmine «Postimehe» kaasväljaandjaks ja toimetajaks tulevikus kaasa tuua selle ajalehe kindlama suunitluse.² Tähelepanek pidas paika ning sajandi lõpul ongi näha J. Tõnissoni püüdeid koondada ajakirjanduse kaudu eesti avalikkust.

Vastselt ajalehe toimetajaks saanud noor jurist oli isiklikult seotud mitme eesti organisatsiooniga, nende hulgas oli tähtsaim Eesti Üliõpilaste Selts. Sidemed ei puudunud laulu, muusika ja kirjanduse harrastajate seas, sest J. Tõnisson oli aktiivselt osalenud Eesti Kirjameeste Seltsi päästmise üritustes ja olnud 1894. aasta laulupeo korralduskomitee asjaajaja. Vaimselt oli ta seotud Villem Reimani ja Heinrich Koppeli juhitud rahvuslikult meelestatud sõpruskonnaga.³

Varasematele sidemetele lisandusid toimetajaks saanud Jaan Tõnissoni uued kontaktid eesti organisatsioonidega.⁴ 1897. aastal valiti ta Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimeheks. Tema algatusel korraldati 1899. aastal esimene põllulöökongress, kus otsustati asutada eesti põllumeeste seltside ühine keskorganisatsioon. Kuigi mõte jäi valitsuse vastuseisu tõttu teostumata, kujunes Tartu Eesti Põllumeeste Seltsist siiski mitmeks aastaks eesti põllumeeste seltside tegelik keskus. Seltsis algatas J. Tõnisson Tartu Eesti Laenu ja Hoiu Ühistu asutamise, mis sai teoks 1902. aastal. Sellega oli pandud alus eestlaste pangandusele ja ka mitmekülgsele eesti ühistegevuslikule liikumisele. 1902. aasta lõpul võttis J. Tõnissoni juhitud eestlaste ringkond sakslaste käest üle Liivimaa Linnade Hüpoteegi Seltsi. 1904 asutas sama ringkond Eesti Vastastikuse Krediidiühisuse ja 1908 kinnitati eestlaste esimese suurema kaubandusorganisatsiooni, Tartu Eesti Majanduse Ühisuse põhikiri.

Seega hõlvas eesti ühiskond (Tartu ringkonna näitel) 20. sajandi esimestel aastatel majanduse juhtimiseks tähtsa pangandusvaldkonna. Samuti sidusid ühistegelikud piimanduse, kaubanduse, panganduse ja muud ettevõtted suure osa eestlastest aktiivse ettevõtlusega. Selle tulemusel hakkas majanduselu üha rohkem alluma eestlastele. Enamik ühistegelikke ettevõtteid oli seotud kas keskorganisatsioonide või oma ala nõuandekeskusega. Mitmed kohalikud pangad asutati eelkõige selleks, et koondada kohalikku kapitali loodavatele piimandus- või masinaühistutele ning eesti väikeettevõtjatele laenude andmiseks. Paljuski seisid nende ettevõtmiste taga ühed ja samad juhid. Nii moodustasid uued organisatsioonid üsnagi tervikliku eesti ühiskonna majandusorganisatsioonide süsteemi.

¹ Tõnissoni meetodit kasutada ajakirjandust uute organisatsioonide asutamisel on värvikalt kirjeldanud oma mälestustes J. Jans: «Mõnesuguse algatuse või ettevõtte ellukutumiseks kutsuti kokku koosolek, kuhu ilmus vahest ainult kümme-kolm inimest. Kuid «Postimees» kuulutas pikalt ja laialt, ilma koosolijate arvu nimetamata, et nii ja niisugune koosolek otsustanud seda ja seda teha. Lugejatele pidi mulje jääma, et algatuse taga seisab laialdasem ringkond. Mõju oli soodus ja nii mõnigi ettevõtte viidi ellu.» (Jans, J. Aastakümnete kestel. — Rmt.: Jaan Tõnisson: Töös ja võitluses. Tartu, 1938, 143.)

² Läti Riiklik Ajaloo Arhiiv (edaspidi LRAA), f. 3, n. 1, s. 17302, l. 2.

³ Suurt segadust, ebakindlust ja kõikide rühmituste püsimatust või väljakujunematust selleaegse Eesti ideemastikul näitab seegi, et 1899. a. esimestel päevadel kirjutas Tartu maakonnaülem, nagu huvituks J. Tõnisson sotsialistlikest ideedest ja püüaks neid ka levitada, kuigi ta ei väljenda seda millegagi oma ajalehes. (Eesti Ajalooarhiiv (edaspidi EAA), f. 330, n. 1, s. 782, l. 2.)

⁴ Roos, J. Jaan Tõnissoni elukäik. — Rmt.: Jaan Tõnisson: Töös ja võitluses. Tartu, 1938, 45, 51—54.

Erakonnastumise ajajärgul, eriti 1905.—1907. aasta revolutsiooni käigus tuli ilmsiks ühiskonna varem kujunenud organisatsioonilise struktuuri tähendus. Tartus 1905 korraldatud oktoobrimanifesti tähistamise «tänu rongkäigule» tulid välja eesti seltsid, novembris toimunud suur rahvaasemike koosolek kutsuti kokku Tartu eesti seltside «Vanemuise», Eesti Põllumeeste Seltsi, Eesti Käsitöölise Abistamise Seltsi ja jalgrattaselts «Taara» nimel. Koosolekule võisid tulla linnade, valdade ja seltside esindajad. See näitab kujukalt, et eesti vabatahtlikesse organisatsioonidesse ja omavalitsustesse suhtuti sellel ajal kui eesti ühiskonna peamistesse kandetaladesse.

1905. aastal riigivalitsuse antud luba avada emakeelseid erakoole pani aluse laialdasele haridusseltside asutamisele. Selle tagajärjel hakkasid koolid väljuma riigivõimu venestava mõju alt ja noorsoo kasvatamine haarati üha rohkem eesti ühiskonna kontrolli alla. Eesti Noorsoo Kasvatamise Seltsi asutajana mõjutas J. Tõnisson otseselt kogu haridusliikumise suunda. Kehastades oma isikus tihedat sidet eestlaste haridus- ja majanduselu vahel, rõhutas J. Tõnisson ühistegevuslike organisatsioonide moraalselt kohustust toetada rahaliselt kohalikke haridusseltse ja nende koole.

Kultuurielu vallas oli J. Tõnisson seotud veel Tartu Lasteaia Seltsi, Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eesti Rahva Muuseumi asutamisega. J. Tõnissoni isiklik osalus nendes eesti ühiskonna konstitueerumisele vieldamatult tähtsates ühendustes ei tähenda, et need oleksid J. Tõnissoni loodud. J. Tõnissoni nime on kasutatud siin pigem selleks, et näidata väga erinevate eesti organisatsioonide asutajate või nende initsiaatorite kitsast ringi ja/või tihedaid omavahelisi sidemeid. Selles seoses on kaugeleulatuva tähendusega just eesti organisatsioonide omavahelised tihedad kontaktid, funktsioonide seotus ja üksteise täiendamine, mis lubavad neid käsitleda ühtse organismi osadena.

Eesti organisatsioonide vaheline rohkem või vähem varjatud struktuur näitab, missuguse potentsiaaliga oli laetud eesti ühiskond 20. sajandi algul.

ESIMENE MAAILMASÕDA JA EESTI ÜHISKONNA TERVIKLUS

Sõjaga kaasnenud germanofoobia halvas saksa organisatsioonide ja sakslaste isikliku mõju kogu ühiskonnas. 1915. aastal kasutas J. Tõnisson soodsat olukorda ja sai 23. augustil kinnituse laia tegevusalaga üle-eestilisele organisatsioonile, ametliku nimega Ajutine Põhja-Balti komitee sõjapõgenike ja sõja läbi kannatanud muude isikute toetamiseks, hoolekandmiseks ja abistamiseks ehk rahvakeeles Põhja-Balti komitee. Komitee asutajaliikmed olid riigikogu saadikud J. Raamot ja J. Oras, Eesti Põllumeeste Seltsi esimees J. Tõnisson ning sama seltsi juhatuse liikmed J. Mägi ja E. Ehrlich, Võrumaa maakonnaagronoom J. Grünberg, Rakvere linnavolikogu liige T. Kalbus ja Väike-Maarja Laenu-Hoiu Ühistu liige M. Klettenberg.

Põhja-Balti komitee kinnitamisega said eestlased esimese kõiki elutegevuse valdkondi ühendava organisatsiooni, mis «...oli omaegne ainus eesti rahvast ühendav esindus»⁵. Põhikiri jättis seltsile avarad õigused tegelda praktiliselt kõikide tähtsate igapäevaelu puudutavate valdkondadega.

Põgenike otsese abistamise kõrval asutas Põhja-Balti komitee 1916. aastal Tartu Sõjatööstuskomitee, et hankida eestlastest väikeettevõtjatele sõjaväe tellimusi ja toorainet. Sõjatööstuskomitee oli 1916. aasta

⁵ Roos, J. Jaan Tõnissoni elukäik, 73; Jans, J. Aastakümnete kestel, 143.

juuliks saanud tellimusi rohkem kui kahe miljoni rubla eest, andes tööd umbes 900 töölisel.⁶

Põhja-Balti komitee kontrollis sisuliselt Tartu linna ja maakonna tootluskomiteede tegevust, korraldas valdades toidutagavarade revisjone, viis läbi elanike loenduse ja tegi muudki. Komiteel oli tähtis osa selles, et 1916. aastal ei teostunud Põhjarinde ülemjuhatus korraldus maa evakueerimiseks.

Uute ulatuslike struktuuride kujunemise kõrval laiendasid mitmed varasemad eestlaste organisatsioonid sõja ajal oma tegevust ning haarasid niiviisi eesti ühiskonna kontrolli alla uusi elualasid. Näiteks usaldati Põhja-Liivimaa Põllumeeste Kesksele 1916. aasta põllumajandusloenduse korraldamine Liivimaa Eesti osas, samuti osaleti koos Põhja-Balti komiteega vahendajatena sõjaväe ja kohalike põllumeeste vahel, et korraldada võimalikult valutult sunduslike rekvireerimiskohustuste kandmist.⁷

Eesti organisatsioonide avardunud tegevusvälja kõrval on tähtis tähele panna Põhja-Balti komitee ülesehitust, mis põhines suuresti ühiskonna varasemal struktuuril. Põhikirja järgi pidi keskkomitee asuma Petrogradis (tegelikult oli Tartus), temale allusid valimiskoosolekutele valitud maakonna- ja kihelkonnakomiteed. Maakonna valimiskoosoleku kutsus kokku kohaliku põllumeeste seltsi, või kui seda ei olnud, siis krediitorganisatsiooni juhatuse esimees. Valimiskoosolekul võis osaleda kaks saadikut igast vallast (vallavolikogu ja vallavalitsuse määramisel), kaks saadikut igast põllumeeste ja haridusliku sihiga seltsist, igast laenu-, hoiu-, krediidi- ja tarvitajateühistust (nende juhatuse määramisel). 10–20 liikmest koosneva ja maakonnakomitee otsusele alluva kihelkonnakomitee valisid sellest kihelkonnast pärit saadikud. Põhikirja teine punkt lubas komiteel asutada valdade täidesaatvaid komiteesid. See õigus laiendas oluliselt organisatsiooni tegevuse ulatust ja võimaldas tugevdada komitee mõju elule.

Põhja-Balti komitee erakordselt laiadest õigustest annab tunnistust seegi, et Liivimaa kuberner ei tahtnud pikka aega uskuda vallakomiteede asutamise õiguslikkust ega lubanud kuni 1916. aasta juunini Tartumaa valdade komiteedel koosolekuid pidada.⁸

Niisiis toetuti Põhja-Balti komitee allosade komplekteerimisel ühiskonna varem väljakujunenud organisatsioonilisele struktuurile. See sugust demokraatlike sugemetega rahvaesinduse printsiipi oli kasutatud juba 1905. aastal «Bürgermusse» koosoleku kokkukutsumisel.

Uue organisatsioonina leidis Põhja-Balti komitee kiiret poolehoitu vähemalt kõigis Lõuna-Eesti kihelkondades. 1915. aasta septembris asutati kihelkonnakomitee Viljandimaa üheksast kihelkonnast seitsmes, novembris tegutses komitee kõigis kihelkondades. Järgmise aasta veebruariks oli Viljandimaal loodud vähemalt üheksateist vallakomiteed.⁹ On kindlad andmed, et esimese tegevusaasta järel tegutses kõigis Liivimaa mandriosa kihelkondades Põhja-Balti komitee osakond.¹⁰ Komitee allstruktuurid asutati mingil moel üle kogu Eesti, sest juba 1915. aasta novembris suudeti korraldada kõiki maakondi haarav ankeetküsitlus elanike arvu, toiduvarude, kariloomade arvu ja muu kohta. Küsitlusega selgitati välja võimalused rohkem kui 65 000 põgeniku majutamiseks. Järelikult suhtusid kohalike seltside ja omavalitsuste juhtivad tegelased üle kogu maa poolehoiuga uudse keskorganisatsiooni loomisse.

⁶ LRAA, f. 3, n. 5, s. 2411, l. 14p.

⁷ Takkin, A. Eesti Esimese maailmasõja aastail. Tallinn, 1961, 68; Liivimaa kubermanguvalitsuse ringkiri maakonnaülematele ja politseimeistritele nr. 2657, 14. IV 1916. a. (EAA, f. 574, n. 1, s. 1, l. 25.)

⁸ LRAA, f. 3, n. 5, s. 1533, l. 7, 12.

⁹ EAA, f. 350, n. 1, s. 172, l. 15–17, 29, 45.

¹⁰ LRAA, f. 3, n. 5, s. 2411, l. 1, 10, 42.

EESTI ÜHISKONNA ORGANISATSIOONILINE STRUKTUUR JA RIIKLUSE TEKE

Järgnevas on tutvustatud põhimõtteliselt uusi fakte esitamata 1917. aastaks loodud eesti organisatsioonide vaheliste sidemete — eesti ühiskonna organisatsioonilise struktuuri — tähendust Eesti omariikluse tekkimisele.

Ühiskonna tervikliku struktuuri tähtsus tuli kõige selgemalt ilmsiks veebruarirevolutsiooni järgsetel segastel päevadel, mis nõudsid kiireid otsuseid. Põhja-Balti komitee juhina kutsus J. Tõnisson 1917. aasta 3. märtsil kokku Tartu asutuste ja organisatsioonide esindajad, et arutada tekkinud uut olukorda. Järgmisel päeval peeti Põhja-Balti komitee ja abikomiteede esindajate ühine koosolek, kus volitati J. Tõnissoni koostama Ajutisele Valitsusele saadetak telegramm taotlusega anda Eestile autonoomia.¹¹

Alles 9. märtsil asutasid Tallinna eesti seltside esindajad Eesti Liidu, mis seadis samuti eesmärgiks autonoomia saavutamise. Samasugused liidud tekkisid seejärel kogu Eestimaa kubermangus.¹²

11.—13. märtsini peeti Tartus Põhja-Balti komitee koosolek, kus osalesid linnade ja maakondade komiteede volitustega esindajad (puudusid vaid saarlased). Seal valitud neljaliikmeline delegatsioon koostas Eesti autonoomia seaduse eelnõu ja esitas selle kinnitamiseks Ajutise Valitsuse peaministrile.¹³ Mõneti muudetud kujul kinnitati Eesti autonoomia seadus 30. märtsil.

Siit nähtub, kui otsene oli tsaariaja lõpul side eesti organisatsioonidest kujunenud ühiskonna struktuuri ja omariiklusele viinud tee vahel. Eesti organisatsioonide esindajad asendasid revolutsiooni alguses rahva otseselt valitud esindajaid ning parlamenti. Nende abil koguti rahva enamiku arvamusi ja hinnanguid, selgitati suhtumisi. Ühiskonna juhtide kiireks mobiliseerimiseks piisas varem valitud seltside, ühistute ja omavalitsuste juhtide kokkukutsumisest. Nende juhivate struktuuride kaudu viidi ellu tehtud otsused. Seetõttu suudeti eesti organisatsioonide esindajate kaudu mõjutada nii üksikute eluvaldkondade arengut kui ka kogu ühiskonna liikumist ühes või teises suunas.¹⁴

EESTI ÜHISKONNA SISEMINE DIFERENTSEERITUS

Artikli alguses visandatud eesti ühiskonna tervikluse kontseptsiooni seisukohast on tähtis rõhutada, et Põhja-Balti komitee ei olnud vaid eduerakondlik ega J. Tõnissoni sõpruskonna organisatsioon. Seda tõendab näiteks asjaolu, et 1915—1916 oli komitee sekretäriks veendunud

¹¹ Roos, J. Jaan Tõnissoni elukäik, 74—75.

¹² Laamann, E. Eesti iseseisvuse sünd. Kolmas trükk. Tallinn, 1990, 85—86.

¹³ Roos, J. Jaan Tõnissoni elukäik, 76.

¹⁴ 1917. aasta 17. veebruaril saatis Liivimaa kubermari kohusetäitja siseministeeriumi üldasjade departemangule salajase ettekande seltside tegevuse laiemast mõjust. Muu hulgas märkis ta, et kuigi sõja ajal on paljude seltside tegevus liikmete sõjaväkke kutsumise tõttu pikkamööda välja surnud, on siiski säilinud seltside liikmete rahvusluse iseloom ning nende liikmeskond peegeldab loomulikult kohaliku rahva meeoleolu ja poliitilist maailmavaadet. Kahtlemata elavnevad need seltsid uuesti koos elanikkonna tagasipöördumisega pärast sõja lõppu, kuid praegu on raske ette näha, missuguse suuna võtab siis nende tegevus. Praegu võib vaid öelda, et neil kõigil ei ole mitte ainult imestamisväärt sisemine organisatsioon, vaid kahtlemata eksisteerib ühe ja sama rahva eri seltside vahel sisemine side. Oma töö — teatud ideede pideva juurutamise rahvasse — on need seltsid juba teinud; vaevalt on Venemaal kubermangu, kus rahvamasside seas oleksid poliitilised vaated nii kindlad ja teadlikud kui Liivimaa. (LRAA, f. 3, n. 4, s. 375, l. 87.)

sotsialist Johan Jans ning asutajaliige Jaan Raamot oli Jaan Tõnissonist tunduvalt vasakpoolsema maailmavaatega.¹⁵

Eesti vabatahtlikud organisatsioonid olid erisuguste poliitiliste suundade mõju all ja mitmetest seltsidest arenesid välja oma struktuursed tervikud. Väga lähedalt olid seotud sotsialistliku suunitlusega ajaleht «Uudised» ja Tartu jalgrattaselts «Taara». «Postimehe», Eesti Nooresoo Kasvatamise Seltsi ja Eesti Rahvusliku Eduerakonna otsene side oli paljudes kohtades ilmselge.

Kõige rohkem eristasid end teistest eesti organisatsioonidest bolševistlikud ametiühingud, abistamis- ja kindlustusorganisatsioonid, mistõttu bolševike organisatsioone ei saa siin defineeritud eesti ühiskonna koostisosadeks pidada. Erimeelsustest hoolimata ei lahknud ülejäänud eesti organisatsioonid vastandlikesse gruppidesse, vaid püsisid ühise üldsuuna raamides.

Eesti ühiskond ei olnud ka geograafiliselt homogeenne, jagunedes kaheks suuremaks haldusüksuseks — Eestimaaks ja Liivimaaks. Sellest tulenenud eripära kajastus ka organisatsioonilises struktuuris.

Suhteliselt ühtne oli mõlema kubermangu ühistegevusliikumine. Kui 1890. aastate algul alanud karskusliikumisel oli mõlema kubermangu seltside ühine keskus Tartus, siis 1905. aasta järgne haridusliikumine oli juba kubermangukeskem. Samuti oli mõlemas kubermangus oma eesti põllumeeste seltside keskselts. Põhja-Balti komitee oli küll loodud üle-eestilisena, aga ta mõju oli tunduvalt suurem Liivimaa poolel. Eestimaal täitis samu ülesandeid Linnade Liidu Tallinna osakond Tallinna linnavalitsuse kaudsel juhtimisel. Teada-tuntud on Tallinna juhtivate eesti ringkondade vastuolu Tartu rahvuslastega. Kahes suures keskus — Tallinnas ja Tartus — anti välja oma kubermangu eestlaste hulgas populaarsemaid ajalehti. Varasematel aastatel kujunenud mõlema kubermangu osaliselt «oma» organisatsiooniliste tervikute järeelmõjuku võib pidada J. Tõnissoni püüdeid säilitada ka autonoomses Eestis kaks kubermangu.

Eelnenu peaks tõestama, et:

1) eesti ühiskonna struktuur kujunes pika aja jooksul üldise Eesti elu edendamise eesmärgil tegutsenud ajakirjanduse, väikeste seltside, laulukooride, orkestrite ning vallavalitsuste tekkimisega ja järkjärgulise võimude kontrolli alt vabanemisega. Arenedes kireva ametliku seltsi- ja ühistegevusliikumise kaudu ning liites isiklike sidemete abil endaga ka rahva igapäevast elu korraldavad kohalikud omavalitsused, saavutas tsaariaegne eesti ühiskonna organisatsiooniline struktuur oma täiuse üldise ühiskonda koondava Põhja-Balti komitee asutamisega;

2) Eesti autonoomia ja omariikluse loomisel toetuti otseselt eesti organisatsioonide vahel loodud tihedatele sidemetele ning neist moodustunud ühiskonna struktuurile;

3) osaliselt hüpoteesina esitatult — aastakümnete jooksul võõra riigi tingimustes kujundatud ühiskonna sisemine organisatsiooniline struktuur jäi maailmasõdadevahelise Eesti riigi sisemise korralduse aluseks. Tema vabatahtlike organisatsioonide rikkus on pannud imestama paljusid kõrvaltvaatajaid. Tsaariaja oludest päritud tihe side üksikute juhtisikute ning kesk- ja kohalike organisatsioonide vahel võimaldas kergesti kogu ühiskonna erakondlikku ja ka autokraatlikku juhtimist. Niisiis olid iseisvusvõimaldanud tugevas ja demokraatlikus ühiskondlikus struktuuris ka hilisemate laastavate sisepoliitiliste tülide ja majandusorgani-

¹⁵ Jans, J. Aastakümnete kestel, 143.

satsioonide kahjuliku killustamise juured.¹⁶ Sealt kasvasid välja ka riigivanema näpunäiteid kuuluvad kultuuriorganisatsioonid ja propagandatähtsuse juhitud avalikkus.

Organisatsiooniline ülesehitus on samavõrra tähtis ühiskonna iseloomustaja, nagu seda on sotsiaalne koosseis või maailmavaateline jagunemine. 20. sajandi alguse Eestis, kus poliitiliste parteide kindlapiiriline areng oli alles algamas ja kiire majandusliku muutuse tagajärjel ei olnud kujunenud ühiskonna stabiilset sotsiaalset struktuuri, omas aastakümnetega kujunenud eesti organisatsioonide ulatuslik ja üksteisega põimunud võrgustik laia tähendust.

Ühiskonna organisatsioonilise struktuuri kaudu ei tähtsustu mitte ainult ühiskonna eliit ega pelgalt massid. Nad omandavad siin ühesuguse, teineteist täiendava, teineteise rolli võimaldava ja mõttekaks tegeva positsiooni. Sellest vaatenurgast lähtudes kaotab tähenduse Oskar Loo-ritsa rõhutatud juhtide ja rahva vastandus. Vaadates Eesti omariikluse teket läbi organisatsioonilise struktuuri prisma, võib näha, et Eesti ühiskonda ei loonud ei osavad poliitikud ega massid eraldi, vaid juhid ja rahvas pikaajases koostöös.

*

Käesolev artikkel on osa ulatuslikumast doktor Ea Janseni juhitud uurimisprojektist «Eesti vabatahtlike organisatsioonide ajalugu 18. sajandi lõpust 20. sajandi alguseni», mida osaliselt finantseerib Kesk-Euroopa Ülikooli Uurimistöö Toetamise Projekt (RSS-CEU grant nr. 432/91—92).

¹⁶ Jullinen, T. Maaerakondade suhetest Eestis Jaan Tõnissoni valitsemise päevil (1927—1928). — Rmt.: Ant, J., Medijainen, E., Pajur, A. (koost. ja toim.). Tundmatu Eesti Vabariik. Tallinn, 1993, 65—68.

THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF ESTONIAN SOCIETY AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Jaanus ARUKAEVU

The term *society* as used in the present paper can be defined as a whole organism determined by certain orientation of persons and organizations. The criterion for belonging to the *Estonian society* was an attempt, expressed implicitly or explicitly, to act for the sake of and on behalf of Estonians. Here I shall deal with the organizational structure of *Estonian society*. It is necessary to point out an important feature of the *Estonian society*, namely that it developed and constituted itself outside the structures of German or Russian societies present in Estonia. The structure of the *Estonian society* neither replaced them, nor represented their subdivision.

The most important element in forming the structure of the modern *Estonian society* was the newly-founded Estonian press. This, as the most important channel of information for common people, joined Estonian institutions and organizations into one single whole with common aspirations.

The second decisive component of the process were various voluntary organizations, especially all kinds of associations and co-operative societies. Different associations had a lot in common in their activities and they often tried to busy themselves with all-embracing activities.

Thirdly, more slackly organized and more temporal unions, such as choirs, choruses, orchestras, reading circles, and also organizations formed for sharing agricultural machinery, based on mutual agreements, deserve notice.

Fourthly, there were individuals and groups of persons sharing the same views. Schools, religious institutions, local self-governments in townships and various private economic units were encouraged to take part in public life mostly through personal contacts.

In 1896, the more developed network of Estonian organizations represented only a rather insignificant thematic and territorial part of it. Cultural organizations were spread more widely. Only very few associations were engaged in economic improvements. The remaining realms of life were controlled by Russian and German organizations and institutions.

In the following, I shall try to reveal connections between Estonian organizations mainly through Jaan Tõnisson's participation in their foundation and activities. It will enable us to show, how various undertakings were co-ordinated and integrated in the circumstances, for the government did not allow to establish central or general national organizations. As J. Tõnisson was only one of the prominent leaders of *Estonian society* in the early 20th century, this paper must be taken as a case-study.

In 1896, J. Tõnisson became Editor-in-Chief of the *Postimees* newspaper. Formely he had close ties with the nationalist circle led by Villem Reiman and the Society of Estonian Students.

From 1897 to 1917, he was President of the Estonian Agricultural Association in Tartu. Here he initiated the foundation of the first Estonian bank — the Estonian Savings and Loan Association in Tartu, also other co-operative societies. In 1902, these Estonian organizations founded the Estonian Mutual Loan Society and in 1908, the first bigger Estonian trading company was established.

Thus, during the first years of the 20th century, the structure of the *Estonian society* spread into such important spheres of economy as banking and trade. Through different co-operative societies an ever-increasing part of economic life came to be controlled by Estonians and the network of Estonian economic organisations was built up.

Revolutionary events of 1905 revealed the huge importance of organizational structure in the society. In November 1905, on Tõnisson's initiative, a Representative Assembly was called together in Tartu in the name of Estonian associations. Representatives from each town, township and voluntary association were called upon to participate in the Assembly. It clearly shows that Estonian associations and local self-governments were considered to be the main subdivisions of the society.

Since 1905 it was allowed to establish private schools with teaching in the mother tongue. Quickly the foundation of societies for the furtherance of education, schools and general culture spread all over Estonian. They brought the teaching of the young generation increasingly under the control of the *Estonian society*. As the initiator of the Society of Educating Estonian Youth (*Eesti Nooresoo Kasvatamise Selts*), J. Tõnisson influenced the whole educational movement. By connecting cultural and economic spheres he inculcated and emphasized the moral obligation of Estonian co-operative societies to sustain local educational societies and their schools.

Hereby it is important to stress the interconnection of the functions of Estonian organizations as well as their complement of each other, which fact enables us to treat them as parts of one single organism.

In 1915 J. Tõnisson took advantage of the wartime confusion and, on August the 23rd, he obtained a government permission to found a new all-Estonian association with a broad sphere of activities, officially named the Temporary Northern-Baltic Committee for Aiding, Assisting and Sustaining Refugees and Other War Victims, or, for short, the Northern-Baltic Committee.

The Northern-Baltic Committee was the first general Estonian organization. Its activities covered most important fields of every-day life and brought them together.

In addition to the wide horizon of its activities it is important to note that the structure of the Northern-Baltic Committee was based on the organizational structure of the *Estonian society*. District and parish committees, elected by electoral meetings, were subjected to the central committee. District electoral meetings were called together by the chairman of local agricultural association or credit bank. Two representatives from every township, agricultural or cultural association, or a cooperative society participated in the electoral meeting. Parish committees were elected by the representatives of each parish. In townships executive committees were established. The Northern-Baltic Committee's local branches were founded quickly all over Estonia, but it is evident that the Northern-Baltic Committee's substructures were weaker in the Estonian province and rather better developed in Livonia.

The importance of the organizational structure of the *Estonian society* was evident after the February Revolution in Russia. As the leader of the Northern-Baltic Committee, J. Tõnisson called together the representatives of Estonian organizations and institutions on March 3, 1917, to discuss the new situation. The day after a joint meeting of the Northern-Baltic Central Committee and the representatives from local branches, was held in Tartu. The meeting delegated J. Tõnisson to write a telegram to the Russian Provisional Government concerning the striving for the autonomy of Estonia.

On the 9th of March the representatives of Estonian associations in Tallinn founded the Estonian Union (*Eesti Liit*), which was also striving for the autonomy of Estonia. Unions of the same type emerged thereafter all over the Estonian province. Already existing local branches of the Northern-Baltic Committee had similar functions in Livonia.

From the 11th to the 13th of March Northern-Baltic Committee arranged a meeting of representatives from both town and district local committees in Tartu. The delegation elected at the meeting drew up a draft of law of the Estonian autonomy and presented it to the Prime Minister of the Russian Provisional Government. The law, though somewhat changed, was passed on March 30, 1917.

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА ЭСТОНСКОГО ОБЩЕСТВА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Янус АРУКАЕВУ

В статье автор исследует взаимосвязанность разных общественных организаций, учреждений и частных предприятий Эстонии в начале XX в. При этом находит подтверждение тот факт, что в Эстонии того времени параллельно развивались три общества со своими обширными структурами — немецкое, русское и эстонское, отражающие различные идеологические течения, общественные устремления и интересы этих трех групп населения в Остзейском крае. В статье рассматривается

также процесс становления и развития структуры эстонского общества на примере общественных начинаний Я. Тыниссона.

Я. Тыниссон был той фигурой, вокруг которого шло формирование эстонских общественных организаций, действующих параллельно с прибалтийско-немецкими и русскими. Личные неформальные контакты связывали эти организации в одну систему и на правах составных частей входили в структуру эстонского общества.

В 1915 г. по инициативе Я. Тыниссона был создан на базе сложившейся структуры эстонских общественных институтов Временный Северо-Балтийский комитет по устройству беженцев. В местные комитеты этой организации были делегированы представители всех эстонских объединений, а ее Центральный комитет взял на себя функции руководящего органа эстонского общества (в широком смысле).

После февральской революции 1917 г. по инициативе Северо-Балтийского комитета был разработан проект закона об автономии Эстонии. Принятие этого закона 30 марта 1917 г. стало первым практическим шагом на пути создания эстонского государства.